

Рысбаев С.К., Абдухамидова Б.А.

ОКУУЧУЛАРДЫН ОКУУ ИШМЕРДҮҮЛҮГҮНӨ КОЮЛУУЧУ ДИДАКТИКАЛЫК ТАЛАПТАР (адабий окуу сабагынын мисалында)

Рысбаев С.К., Абдухамидова Б.А.

**ДИДАКТИЧЕСКИЕ ТРЕБОВАНИЯ, ПРЕДЪЯВЛЯЕМЫЕ К УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ
(на примере урока литературное чтение)**

S.K. Rysbaev, B.A. Abdukhamidova

**DIDACTIC REQUIREMENTS FOR LEARNING ACTIVITIES OF STUDENTS
(for example, a literary reading lesson)**

УДК: 373.302

Аталган макалада башталгыч класстардын окуучуларынын окуу ишмердүүлүгүнүн дидактикалык талаптары, текст менен иштөөнүн жолдору, окуу ишмердүүлүгүн уюштуруунун формалары жана методдору тууралуу сөз болуп, алар айрым мисалдар аркылуу чечмелөөгө алынган.

Негизги сөздөр: адабият, текст, көркөм текст, окурмандык ишмердүүлүк, дидактикалык талаптар.

В данной статье раскрываются некоторые дидактические требования учебной деятельности учащихся начальных классов, а также способы работ с текстом, формы и методы организации учебные деятельности.

Ключевые слова: литература, тексты, художественные текст, читательская деятельность, дидактические требования.

This article describes some of the didactic requirements of the educational activities of primary school pupils, as well as ways to work with text, forms and methods of educational activities.

Key words: literature, texts, artistic text, reading activity, didactic requirements.

Бир коомдон экинчи коомго, тоталитардык-буйрукчул системадан жарым-жартылай демократиялык коомго өтүү мезгилиндеги адамдардын аң-сезиминдеги боштук, мурдагы түзүлгөн идеалдардын кыйрашы, жаңы идеяларды аң-сезимге алып келер идеологиянын жоктугу, рынок шарттарына байланыштуу калктын психологиясындагы өзгөрүүлөр, мектептин, мугалимдин, ата-эненин жана окуучунун башына түшкөн экономикалык кыйынчылыктар – учурдагы кыргыз турмушундагы кризистин башкы себеби. Дал ушундай кезде балага өбөк болор көп нерсенин бири – адабият болууга тийиш. Эгер бала адабиятка жакын болсо, анда ал адабият аркылуу рухий азык алат, жан дүйнөсү бай болот, ой жүгүртүүсү кеңеет, сөз байлыгы, дүйнө таанымы, эстетикалык табити өсөт, адеп-ахлак тарбиясына ээ болот, турмуштун түрдүү сабактарын алат, аларды өз турмушунда практика жүзүндө колдонуу мүмкүнчүлүктөрүнө ээ болот.

Алгач көркөм адабияттын негизги куралы болгон көркөм текст (албетте, тексттин ичинде

көркөм сөз каражаттары, окуялар, каармандар, алардын жашоо-турмушу ж.б. болору талашсыз) жөнүндө сөз кылалы. Адабият сабагын көркөм текстсиз элестетүү таптакыр мүмкүн эмес. Мейли текст кара сөз түрүндөгү, же ыр түрүндөгү чыгарма болсун, ал көркөм сөз каражаттардын негизинде баяндоо, сүрөттөө, ой толгоо сыяктуу кептин түрлөрүнүн жардамы аркылуу жаралып, баланын жан дүйнөсүн ойготор, рухий байлыгын, сөз каражаттарын, ой жүгүртүүсүн өстүрөр касиеттерге ээ чыгарма болуп эсептелинет.

Усулдук жагдайда алганда, текстке, анын маани-маңызына карап, ар тарабынан аныктама берүүгө болот, т. а. текст – бул эне тилинде көркөм, сезимдүү окууга үйрөтүүнүн жана сөз өстүрүүнүн каражаты.

Окурмандык ишмердүүлүк – бул баланын көркөм чыгармага кызыгып, аны окуп чыгып, мазмунун түшүнүү, талдап, баа берүү, ой жүгүртүп, элестетип, салыштыра билүү иш-аракеттери болуп саналат. Окуучу өз курагына, кызыгууларына жараша окуу программасына ылайык түзүлгөн окуу китебиндеги, класстан тышкары окуу үчүн хрестоматиядагы, өз алдынча окуу үчүн көркөм адабияттардагы тексттерди аң-сезимдүү окуп чыгып, аларды түшүнүп, талдап, баа берип, көркөм сөз каражаттарын түшүнүп, алган билимдерин турмушунда колдоно билүүгө жетишиши зарыл экендиги окурмандык ишмердүүлүктүн башкы талабы болуп саналат.

Окурмандык ишмердүүлүктө текст менен иштөө – машыгуунун өзгөчө бир формасы болуп эсептелет. Бул багыттан алганда, башталгыч класстардын окуу китебинде орун алган чакан тексттер балдардын тил жатыктыруусуна, лексикалык-грамматикалык машыгууларын жана оозеки кебин өстүрүүгө кыйла кызмат кылары шексиз. Анткени, тексттер балдардын жаш курагына, психологиялык өзгөчөлүктөрүнө ылайык түрдүү тематикаларда тандалат.

Эми, жогоруда айтылган багыттарда кандай иш-аракеттер жүргүзүлүүгө тийиш? Ошолор боюнча сөз кылалы.

Деги эле көркөм адабият – балдардын тил, адеп маданиятын, эстетикалык табитин жана да дүйнө таанымын өстүрүүдөгү негизги булак болору белгилүү. Эгер баланын тил маданияты тууралуу сөз кылсак, ал башталгыч класстан тартып, окуучунун ишкер аракети тексттерди шар окуудан көркөм окууга, түшүнүп окуудан – жалпы эле кыргызча кеп маданиятына жетишүүгө карай багытталууга тийиш.

Тил жатыктыруу иши – тил маданиятынын негизи болмокчу. Ал, ири алдыда окулган текстти туура угуп, туура түшүнүү, аны кайра туура айтып берүүдөн башталат. 1-класста башталган мындай тил жатыктыруу иши 2-3-4-класстарда андан ары улантылат. Ал комплекстин бүткүл материалдарын бир багытка бура билгенде гана ишке ашуусу мүмкүн.

Адегенде, окуучулар текстти өз алдынча окуп чыгышат. Мугалим тарабынан окуу техникасына байкоо жүргүзүлүп, окуучуларга тексттин мазмунун түшүнүү, андагы айтылган негизги ойду аныктоо талабы коюлат. Бул үчүн текстти көркөм окуу, мазмунун кайра айтып берүү ж.б. иш-аракеттер жүргүзүлөт.

Жыйынтыгында, окуучу түшүнгөнүн, ага карата жекече көз карашын, оюн оозеки же жазуу жүзүндө монолодук текст түзүү менен жыйынтыктайт.

2. Текст менен иштөө – машыгуунун өзүнчө формасы.

Текст өзүнө кеп ишкердүүлүгүнүн ар бир түрүн камтып турат. Ошону менен бирге, текст дегенде, биз аңгемени да, ырды да, табышмак менен тамсилди да, жомок менен макал-лакаптарды да түшүнөбүз. Демек, булардын баарынын үйрөтүүчүлүк мүмкүнчүлүгү көп. Ошондуктан, анын мындай бай табиятын түшүнүүнүн, аны окуп-өздөштүрүүнүн мааниси өзгөчө.

Көркөм текст менен иштөөнүн 3 жолу тууралуу кеп кылалы:

1. Текстти окуганга чейин аткарылуучу иштер;
2. Текст менен иштөө;
3. Текстти окугандан кийинки иштер.

А) Текстти окуганга чейинки иштер:

– тексттин атынан окуучулар эмнени түшүнө алышты?

– тексттин автору ким жана буга чейин анын дагы кандай чыгармаларын окуп-үйрөнүшкөн?

– текстте эмне тууралуу сөз болорун балдар алдыртан айта алышабы?

Б) Текст менен иштөө:

– даяр текстти көркөм, шар жана сезимдүү окууга тил жатыктыруу;

– тексттин мазмунун түшүнүү;

– тексттеги айрым сөздөрдүн маанисин ачуу, сүйлөмдөрдөгү айтылган ойду талдоо;

– тексттерди ролдошуп окуу;

– тексттен түшүнбөгөн сөздөрдүн маанисин талдоо;

Мындай иштер сабакта мугалимдин да иш-аракеттерин байытат, окуучуну зеригүүдөн куткарат.

В) Текстти окугандан кийинки аткарылчу иштер мына булар:

– тексттин мазмунун мугалимдин берген суроолоруна жараша үстүргөн, кыскача, ар кайсы жеринен, же жалпылап айтып берүү;

– грамматикалык формалар катышкан айрым сөздөрдү мугалимдин көрсөтмөсүнө жараша талдоо;

– тексттин тарбиялык маанисин ачуу, баа берүү;

– тексттеги каармандардын кылык-жоруктарын мүнөздөө;

– үзүндүлөрдү образдуу, көрктүү окуу;

– өтүлгөн грамматикалык материалдын мүнөзүнө жараша текст боюнча кошумча жумуштарды аткаруу үчүн үйгө тапшырма берүү (жаңылмач айтып тил жатыктыруу, ыр жаттоо, макал-лакаптардын маанисин чечмелөө ж.б).

Адабий окуу сабагында окуучулардын окуу ишмердүүлүгү, аны уюштуруу формалары жана айрым методдору тууралуу сөз кылалы.

1. Окуу ишмердүүлүгүнүн дидактикалык талаптары катары буларды белгилесек болот:

✓ окулуучу тексттин аты, атына жараша темасы, темасына жараша мазмуну тууралуу ой жүгүртө билүү;

✓ текстти аң-сезимдүү, элестүү, көрктүү, ичтен ж.б. окуп түшүнө алуу;

✓ чыгарманын мазмунун, образдарын, каармандардын мүнөздөрүн талдап, баа бере билүү;

✓ чыгармага ылайык суроолорго жооп таба билүү, тескерисинче чыгармага ылайык суроолор топтомун түзүү;

✓ окуган чыгармага ылайык жазуу иштерин (дил баян, баяндама) жаза билүү, тексттик тапшырмаларды туура аткаруу, суроолор топтомун туура жооп берүү.

Белгиленген дидактикалык талаптарга ылайык окуу ишмердүүлүгүн уюштуруунун түрлөрү катары буларды эсептейбиз:

1. Текстти окуганга чейинки ишмердүүлүк:

тексттин атын түшүнүү; тексттин атына жараша анын темасы тууралуу ой жүгүртүү; тексттин атына жана темасына жараша мазмуну тууралуу ой жүгүртүү; ушундай аталыштагы, темадагы жана мазмундагы дагы кандай чыгарма окуганы тууралуу ой жүгүртүү; тексттин автору, анын дагы да башка чыгармалары тууралуу ой жүгүртүү...

2. Текстти окуу ишмердүүлүгү:

тамгалап-муундап окуу; текстти муундап окуу; текстти муундап-сөздөп окуу; текстти сөздөп, шар окуу; текстти көрктүү окуу; текстти түшүнүп окуу; текстти ичинен окуу; текстти шыбырап окуу; текстти мелдешип окуу; текстти ролго бөлүшүп окуу; текстти “чынжыр” менен окуу; текстти тез окуу; тексттин сюжетин кууп окуу; текстти ар кай жеринен үзүп окуу; текстти салыштырып окуу; текстти элестетип окуу; текстти жаттап окуу.

3. Текстти окугандан кийинки ишмердүүлүк:

тексттин сюжетин талдоо; тексттин образдарын

талдоо; тексттеги каармандардын мүнөзүн талдоо; тарбиялык маанисин талдоо; текстти башка текстке салыштырып талдоо; текстти жаттап көркөм айтуу.

4. Текст боюнча окуучунун билимин бышыктоо формалары: суроо-жооп менен конкреттештирип бышыктоо; үстүртөн, айрым учурлар боюнча бышыктоо; жалпылап бышыктоо.

5. Текст боюнча окуучунун билимин комплекстүү текшерүү формалары: дил баян түрүндө текшерүү; баяндама түрүндө текшерүү; тесттик тапшырмалар аркылуу текшерүү; суроолор топтому аркылуу текшерүү; аңгемелешүү аркылуу текшерүү.

II. Окуу ишмердүүлүгүн уюштуруу формалары:

1) «Мугалим менен окуучу» формасы. Мындай мугалим окуучунун окуу ишмердүүлүгүн максаттуу уюштурат, анын багыттарын, максат-милдетин аныктайт, көрсөтмө берип жүзөгө ашырат;

2) «Китепканачы менен окуучу» формасы. Мында китепканачы окуучу менен бирге иш жүргүзөт, аны ал пландайт, бала кызыккан китептерди таап, окууга багыт берет, чыгармачыл окуу кечесин уюштурат, диспут, жолугушууларды өткөрөт, баланын окуу ишмердүүлүгүн, китепке кызыгуусунун деңгээлин байкап, өнүктүрүүгө көмөк берет;

3) «Ата-эне менен окуучу» формасы. Мында ата-эне мугалимдин жана китепканачынын балага берген тапшырмасын эске алуу менен, аларды үйдө улантуу, көз салуу, баланын бош убактысын пайдалуу өткөрүү, үйдө китеп окуу, биргелешип окуу убактысын уюштуруу аркылуу анын окуу ишмердүүлүгүн өнүктүрүүгө көмөк берсе болот;

4) «Окуучу менен окуучу» формасы. Класста же үйдө, бош убактыларында, же китепканада биргелешип окуу, бири-бири менен окуган китептери тууралуу аңгемелешүү иштерин уюштуруу менен да китеп окуу ишмердүүлүгүн өнүктүрүүгө болот;

5) «Окуучунун өз бет алдынча» китеп окуусу. Бул жогоруда аткарылып келген бардык иштердин синтезинен жаралган окуу ишмердүүлүгү, анын жогорку формасы болуусу ыктымал. Анткени бул шартта окуучулар өз бет алдынча окуу аркылуу өзүн өзү өстүрүү, өз ишин рухий зарылдык, интеллектуалдык эмгек катары, акырында, китеп окуу маданиятын калыптандырат.

«Адабий окуу» китеби балдарга алгач ирет көркөм чыгарма, анын адабий табияты, ыр, аңгеме, жомок, алардын маани-маңызы, түзүлүшү тууралуу маалымат берер каражат экени белгилүү. Андан

көркөм чыгарманын эстетикалык тарбиялык табиятын да алгач ирет түшүнүп кабыл алышат.

Атап айтканда, ырдын түзүлүшүн таанып-билишет, андагы ойду түшүнүшөт, көркөм, сезимдүү окуганга машыгышат. Аңгемеде эмне ой айтыларын андашат, каармандарынын мүнөзүн, алар аркылуу адамдардын ар түрдүү мүнөзүн, сапаттарын, оң-терс жоруктарын баамдашат. Жомоктордун табиятын да биринчи ирет иликтенет, алардын аңгемеден айырмасын, эмне менен башталып, эмне менен бүтүшүн, жомоктогу образдарды, адамдардын кыял-жоруктарын билишет.

Мындан сырткары, элибиздин макал-лакаптарын андагы түз же каймана айтылган ойлорду, алардын тарбиялык таасирин талдап үйрөнүшөт. Табышмактардагы катылган ойлорду табышат, жаңылмачтарды окуп-айтып, тилдерин жатыктырып, көркөм сүйлөөгө аракеттенишет.

«Адабий окуудагы» дагы бир маанилүү нерсе балдар элибиздин көркөм дөөлөттөрүнөн жана Ата Мекендик жазуучу-акындарбыздын чыгармаларынан башка да, дүйнөнүн мыкты жазуучуларынын балдар үчүн жазган аңгеме-жомокторунан да эне тилинде маалымат ала алышат.

Баарыдан мурда бул китеп аркылуу балдардын сөздүк корун байытуу, байланыштуу кебин өстүрүү, сүйлөө маданиятына үйрөтүү, окуу техникасын өрчүтүү, ж.б. түрдүү жумуштарды жүргүзүү мүмкүнчүлүгү бар.

«Адабий окууга» окуу планында жыл бою 102 саат бөлүнсө, мында төрт чейрекке бир сааттан: кайталоо, бышыктоо, жылдык кайталоо жана алган билимдерди системалоо, ошондой эле жазуу жумуштары (т.а. баяндама жазууга машыгуу), каталар менен иштөө үчүн да атайын сабактар үчүн убакыт туура бөлүнүшү керек. Ошондуктан, мугалимдер жылдык календардык план түзүүдө ушуларды көңүлгө алуусу керек.

Адабияттар:

1. Кыргыз адабияты: терминдердин түшүндүрмө сөздүгү. Толуктоолор менен 2-бас. – Б., 2003.
2. Кыргыз Республикасында жалпы орто билим берүүнүн Алкактык улуттук куррикулуму, -Б., 2010.
3. Муратов А.Ж., Кыргыз адабияты сабагында көркөм текстин маңызын ачуу. – Б., 2009.
4. Муратов А.Ж., Көркөм чыгарма жана анын ички сырлары. – Б., 2009.
5. Эне тили (кыргыз, орус, өзбек, тажик) жана адабияты» сабагы боюнча куррикулум, 1-4-класстар үчүн, - Б., 2009, 12-январь.

Рецензент: к.пед.н. Токтомаматов А.Д.